

O ČEVLJARSKEM POKLICU IN O ŽIVLJENJU ČEVLJARJEV V ŽIREH

Zakaj so mladi Žirovci postajali čevljarji

Kmečki fantje se niso toliko odločali za čevljarški stan, ker so se laže in raje ženili na domačije. Od bajtarskih pa si je vsak želel česa izučiti, sicer je lahko postal le hlapec; da bi šel kdo študirat, pa je bilo dokaj redko. Zdelo se je, da bodo še naprej in najbolj poceni prišli do kruha, če se bodo pri domačih mojstrih izučili za čevljarje. Včasih je kakšen mojster sam povprašal za kakšnega fanta, ki se mu je zdel pripraven. Tako je imel nekaj časa pomoč zastonj, njegovi starši so bili pa tudi zadovoljni, saj so bila brž ena usta manj pri hiši.

Marsikoga je veselilo kaj drugega, a zaradi revščine svojih želja ni mogel uresničiti in se je hote ali ne sprijaznil s tem poklicem. Sicer pa o tem niso toliko premišljevali. Zadovoljni so bili, da so prišli do zaslužka, ki je bil vsaj jeseni zagotovljen, v domačem kraju in je bilo njihovo delo na toplem in na suhem. Precej jih je čevljarsko tradicijo prevzemalo za očetom.

Tudi od drugod so hodili starši ponujat mojstrom svoje sinove v uk in gotovo je veljalo za marsikoga, kar je rekel oče iz Hotedršice: »To doto mu bom dal, da ga bom za šuštarja izučil, druge nimam.« Najmanj je bilo tistih, ki so se za ta poklic odločali iz resničnega veselja. Eden izmed njih je povedal: »Že štirinajstleten sem štepal na stroj. Na skrinco sem napisal datum, kdaj sem se začel učiti. Leta 1969 sem bil že petdeset let šuštar.« Pa še danes z veseljem dela.

Vajenci, pomočniki, mojstri in odnosi med njimi

Vajenci

so imeli od mojstra do mojstra drugačno življenje. Eni so imeli srečo in »so se razlikovali od pomočnikov le po delu«, drugi so »imeli šintarja za mojstra«. Rekli so jim »ler(k)ovc«, lerpob, (iz nem.: der Lehrbube — vajenec), »ta zadn«, »ta mal«. Učiti so se začeli dokaj mladi, trinajst-, štirinajstletni. V katerem letnem času so prihajali k mojstrom, ni bilo važno, samo da so odslužili tri leta. Pri nekaterih mojstrih je bilo treba plačati 15 do 35 goldinarjev učnine pred I. svetovno vojno, pri nekaterih ni bilo treba nič, kdo je moral prvo leto hoditi domov jest, češ da niti za hrano ne zasluži, nato je jedel in stanoval pri mojstru.

Marsikod so vajenca najprej vzeli na preizkušnjo, ali je pošten; pa tudi, ali bo mogel sedeti na stolu; če ni zdržal, ga ni nihče prevzel.

Ko je prišel k mojstru, je moral imeti vse orodje s seboj v skrinjici in stol, spet drugi si je orodje sposojal pri mojstru in pomočnikih in si ga je počasi sam napravljaj, ko je kaj zaslužil. Učil ga je sam mojster ali pomočnik, ki ga je določil mojster. Ta je sedel od glavnega vhoda najbolj na koncu. Zraven njega na levo vajenec, levo od njega starejši vajenec ali mlajši pomočnik in dalje ostali pomočniki. Vmes je moralo biti toliko prostora, da je vsak lahko stegnil roke, ko je jehtal (šival).

Najprej se je učil delati dreto, ščetino vperiti, šivati z njo, kovati, gladiti, sčasoma pa še navlačevati (cvikati). Če si ni zapomnil, »mu jo je zabil« (ga je klofnil). Skrbeti je moral tudi za luč (čistiti cilinder, prilivni olja) in vodo v delavnici, zlagati orodje in kopita, zvečer po končanem delu zbrati iz smeti še uporabne cveke, žeblje, ščetine, koščke usnja ipd. in pomesti. Če je bil zvečer preutrujen, je to storil drugo jutro. Ko je zjutraj vse pripravil, je poklical pomočnike. Prvi so začenjali in zadnji nehali.

Posebnost vajeniške dobe žirovskih čevljarjev je »sujšna« (svojščina). Določeno je bilo, do katere ure zvečer (najpogosteje do devetih) je moral delati na račun vajeništva. Kar je delal po tej uri, je bila svojščina, to je pomenilo, da je lahko naredil kaj zase oziroma svoje domače ali pa je še pomagal mojstru po svojih močeh in zmožnostih in mu je mojster to delo plačal. To so bile torej nekake nadure.

Razen tega je moral vajenec delati še vse drugo, kar so mu ukazali: pestovati otroke, vardevati živino, cepiti drva, nositi vodo in pomagati zunaj (na polju). Nekateri so morali prijeti za tako delo vsak čas, drugi le ob nedeljah in praznikih, medtem ko so bili za to pri mojstru preskrbljeni s hrano in stanovanjem. Spali so najpogosteje na veži, (kjer je bilo kar sedem postelj, če so pri mojstru stanovali tudi pomočniki), na »jesp«, (v izbi), v »lukn«, »podstražnici« (podstrešnici) pa tudi na hlevu. Perilo so imeli v lesenem kovčku, nedeljsko obleko pa obešeno kje poleg postelje. Značilno je, da do I. svetovne vojne zlepa niso hodili domov, čeprav so imeli do doma le deset minut, zdi se, da prav zaradi pomoči mojstru pri domačih opravilih. Seveda so jih obdržali zato tudi poleti, da so jim zastonj pomagali delati. Ni brez osnove zapisal mojster v učno pogodbo še leta 1924: »Služiti prične ...«

Po preteku učne dobe so sprva dobivali le spričevala, da so izučeni, napisana je bila ocena, kako so se zadržali, ali so bili pridni (kar je bilo najvažnejše) in kako jim je šlo delo od rok. Če je hotel kdo priti prej do kruha, je bil vajenec le dve leti, za kar je moral plačati oziroma doplačati pred I. vojno še trideset goldinarjev. Do leta 1921 niso delali nobene preizkušnje, odtelej so delali po preteku učne dobe izpit pri drugem mojstru, kot so se učili in samostojno izdelan čevljev je pregledala komisija treh mojstrov. Učno razmerje so tedaj že urejevali s pisanimi pogodbami. V njih je bilo določeno, da skrbi mojster za stanovanje in hrano; da dobi vajenec na leto od 10 do 21 dni prosto in gre domov pomagat delati; da ga mojster sam lahko uporabi v primer nem času za zunanja dela; če bo vajenec med učno dobo bolan, bo moral zamujene dneve dodati na koncu iztečene učne pogodbe; če bo vajenec pred iztečeno učno dobo izstopil oziroma zbežal, bo moral njegov oče mojstru povrniti stroške za hrano.

Kjer so bili dobri pomočniki, so vajenci še kar shajali, sicer niso imeli veliko zaščite in so morali prestati marsikatero ponižanje. Morali so jih v vsem ubogati, jim nositi cigarete, biti pri delu čisto tiho. Seveda so morali biti posebno pokorni mojstrom. Ti so jim, če so bili pridni, podarili kakšen par

čevljev, če so bili od drugod, za Miklavža so jim kupili kakšno orodje. Za božič pa jim je gospodinja spekla vsakemu svojo potičko, prav tako za veliko noč, ko jim je priložila tudi pirhe, da so nesli domov »za kolače« (darilo).

Dokončanja vajeniške dobe niso vajenci nič slavili, saj niso imeli denarja. le v družbo pomočnikov so poslej smeli zahajati, ko prej niso. Ko so bili izučeni, so mislili, kako bi prišli čim prej do kolesa in do obleke, da bi se postavili.

Pomočniki

Pravili so jim le »ksieli« (iz nem.: der Geselle — tovariš, obrtniški pomočnik), po I. svetovni vojni, ko so se začenjale večje delavnice in zadruge, pa tudi delavci. Po preteku vajeniške dobe so ostajali pri mojstru, kjer so se izučili, še raje pa šli k drugemu, saj od prvega niso imeli najlepših vtisov. »Znajdeni« (iznajdljivi) so šli v »(o)frent« (iz nem.: die Fremde — tujina), na »rajžo« (iz nem.: die Reise — potovanje), tj. hodili so na izpopolnjevanje k mojstrom izven Žirov. Če mu mojster ni mogel dati dela, mu je dal obvezno »pomoč«, (nekaj denarja). »Zunaj« (izven Žirov) je bil toliko časa, kolikor je kdo imel sreče oziroma kakor mu je ugajalo. Franc Grošelj z Dobračeve je povedal: »Parola je bila: Če nisi šel v frent, se nisi do konca izučil.«

Pred I. svetovno vojno so bili pomočniki večinoma pri mojstru na hrani, spat so pogosteje hodili domov, posebno če so imeli družine. Če so ostajali pri mojstru tudi poleti, jim je ta za njihovo delo na polju plačeval »žernade« (iz italij.: giornata — dan, dnina) (dnine, dnevnice).

Marsikateri mojster je imel manj prijavljenih pomočnikov, kot jih je delalo v njegovi delavnici, da mu je bilo treba manj plačevati »bolniške blagajne« (oblika socialnega zavarovanja!). Zato so žandarji zvečer skozi okna pogledovali in štel, koliko jih dela v kakšni delavnici. Kadar so zvedeli, da prihaja revizor, so se neprijavljeni delavci razbežali in poskrili.

Čevljarji v delavnici Ivana Zajca. — Slika je posneta po I. svetovni vojni, saj je master še dokaj mlad in mladi so tudi vajenci. Nazorno se vidi, kako je bila delavnica urejena. Slika je last Franca Zajca

Odnosi med mojstri in pomočniki so morali biti kar prijateljski, drugače je pomočnik dobil »búkuce« (delavsko knjižico) ali je celo ušel. Nekateri pomočnik je mojstru tudi denar posodil (tako da ni vzel plače), da je ta z njim kupoval material. Dober pomočnik je kmalu dobil delo pri večjem mojstru, slab je moral tudi za kaj drugega prijeti. Najboljši šuštar v Žireh je bil Jakob Jelovčan iz Poljan, ki je naredil na dan 3 pare čevljev.

Ideal čevljarskega pomočnika je bil, da bi zgradil hišo, pridobil njivico, kravico in ne nazadnje, da bi postal čevljarski mojster.

Pred I. svetovno vojno skoraj ni bilo mogoče govoriti o delavsko-razredni osveščenosti. Edini, ki je kaj vedel o tem, je bil Franc Mravlje (»Košerč«) iz Žirov. Leta 1899 je prišel iz Idrije Anton Kristan, sodelavec socialdemokratske stranke, vodja desnice v njej.¹ Franc Mravlje se mu je pridružil kot organizator čevljarskih pomočnikov. Šli so tja, kjer je danes strojarna, in Kristan je govoril: »Bratje in sestre, bodimo vsi skupaj. Ne pustimo se izčrpavati. Zahtevamo 10 urni delovni čas.«² Hoteli so že pripraviti zborovanje pri Tinetu v kozolcu, pa so jih nagnali. Košerč se je s svojimi pristaši sestajal za Žirkom, vendar ga ljudje niso prav resno jemali, čeprav je veliko novega prinesel v Žiri, ker je veliko potoval po Nemčiji in bil dvakrat v Ameriki.

Po I. svetovni vojni so se kot delavci drugod tudi žirovski čevljarji vključevali v Narodno strokovno zvezo, ki je združevala liberalne delavce, in v Jugoslovansko strokovno zvezo, ki so jo imeli za klerikalno obarvano. Združeni v organizacije so se lažje postavljali za svoje pravice. Prvič so se delavci postavili po robu, toda še neorganizirano okrog leta 1925. Močnejše je postalo to gibanje v tridesetih letih. Za kaj so se organizirani čevljarji potegovali, se lepo vidi iz dopisa št. 154(31) Organizacije narodne strokovne zveze — podružnica v Žireh Strokovni zadrugi čevljarskih mojstrov: ... predlog v obravnavo:

1. zabranitev prehajanja iz ene delavnice v drugo po opravljenem delu pri svojem mojstru. So slučaji, ko ima tukajšen mali obrtnik dovolj dela in bi lahko zaposlu enega pomočnika, pa ga vsled tega ne ker jih dobi za večerno delo več. Usled tega ostajajo pomočniki v sezonskem času brez dela.

2. ... vsaj nekaj pomočnikov pogodbeno zaposliti.

3. mezdne razmere ... se ne razlikujeta nič dober ali slab delavec. Skoro gotovo je, da bolje zasluži pomočnik s priprostim delom, to je strojarnim ... kakor pa oni z bolj natančnim, kar pa je gotovo nepravilno.

... plačljivost sredi tedna, da bi se omejilo sobotno popivanje.

... glede vajencev, da bi tudi tu vaš odbor posredoval pri vaših članih, da bi se jih res strokovno izobraževalo in ne naklada v poletnem času poljsko delo. So slučaji, ko celo poletje v dnevnem času ne prime vajenec za svoje pravo orodje. Če pa se to zgodi, da prime za svoje pravo delo je le mnogokrat v večernem času, ko je že izmučen od poljskega dela ...

Mislimo, da se to da odpraviti na lep način, kar bode gotovo koristilo za splošno našo obrt. Ker le z dobrim strokovnim znanjem bomo še obdržali na višku naše obrt ...³

Življenje delavcev je postajalo vse težje in odnosi z delodajalci ostrejši. Skoraj vsak delavec je bil vpisan v eno ali drugo organizacijo, drugače skoraj ni šlo. Ob splošnem stavkovnem gibanju v Sloveniji sredi tridesetih let sta tudi Narodna strokovna zveza in Jugoslovanska strokovna zveza skupno organizirali prvi štrajk v Žireh oktobra 1936. Ta letni čas je bil najbolj primeren, ker so mojstri potrebovali delavce; če bi bilo po novem letu, bi jih brez velike škode zase odpustili. Delavci so zahtevali izboljšanje gmotnega položaja in od-

nosov do njih. Skupno so štrajkali delavci pri Gantarju, Zajcu, v Sori, Čižmarški in Postolarski zadrugi, torej v vseh večjih delavnicah. Izvolili so delavske zaupnike, ki so prenašali mojstrom njihove zahteve. Na občini so se pogajali zastopniki delavcev oziroma predstavniki obeh organizacij in mojstri. Navzoč je bil tudi sreski načelnik (okrajni glavar) iz Logatca, ker je bila stavka legalna. V ponedeljek se je štrajk začel, v četrtek je bila podpisana kolektivna pogodba. Z njo je bilo dogovorjeno, da zaradi štrajka ne smejo odpustiti nobenega delavca; okrog 10 % zvišanje plač; da bo poslej v vsaki delavnici obešen cenik, koliko je delavec plačan pri izdelavi posameznega artikla; da je delavec upravičen dobiti vsako leto dva para čevljev zase in za družino po lastni ceni od mojstra; da je mojster dolžan plačati delavcu delno odškodnino zaradi zamude na orožnih vajah in ga ponovno sprejeti na delo, ko se vrne z njih. Delavci so tudi zahtevali, kadar je manj dela, naj se zmanjša delovni čas za vse delavce, ne da so nekateri odpušteni. Mojstri so se nekaj časa tega držali, ko je dela manjkalo, pa se niso več držali cenikov.

Stavko so poskušali zlomiti s stavkokazi. Nekateri se niso marali zameriti, ker so bili mojstri njihovi sorodniki, drugi so imeli velike družine in so se bali skorajšnjega stradanja. Delavski zaupniki so jih ob štirih zjutraj hodili preprečevati, naj vsaj solidarnostno ostanejo doma. Med drugimi so bili delavski zaupniki: Lovro Žitko (pri Gantarju), Stanko Likar (pri Zajcu), Tone Naglič (v Postolarski z.).

Druga stavka v Žireh je bila leta 1938 od 21. do 28. septembra. Zaradi nenotnosti so dosegli le delen uspeh, 5—8 % zvišanje mezd in preklic vseh odpovedi.⁴

Pa vendar so jih nekaj zaradi tega odpustili, seveda ne takoj; nekateri od njih so šli delat v Beograd, kjer so delali tudi med vojno.

Mojstri

O mojstrih pred I. svetovno vojno piše Leander Mlinar naslednje: »Do I. vojne je bilo skoraj v vsaki drugi hiši čevljarstvo. Na hišah obrtnikov so bile table z naslovi in napisom »čevljar«, zraven pa Schuhmachermeister. Z razvojem čevljarstva je rasla tudi zavest in spominjam se, ko je nekega dne zjutraj bilo na vseh tablah, kar je bilo nemško, premazano. To je bilo opozorilo, naj vsak lastnik uredi sam, da bo naslov njegovega obrta v slovenščini. Bilo jih je nekaj, ki se niso ravnali po tem, kritizirali so češ saj dobimo večino nemških naročil.«⁵

Da je bila čevljarska delavnica skoraj v vsaki drugi hiši, je mogoče reči, saj je bilo takrat v Žireh veliko manj hiš kot danes, a na vprašanje, zakaj je bilo toliko mojstrov, je nekdo povedal: »Kakor hitro se je kdo malo privadil, bi najraje vse sam delal, da bi imel dobiček od tega.« Zanimivo je, da so vsi vodje čevljarske gospodarske zadruge začeli na svoje; videli so, kako je treba voditi administracijo, dobili so naslove naročnikov. Sinovi so prevzemali obrt za očeti. Mojstrom začetnikom so odstopali del naročil ostali mojstri, ki niso mogli sami izpolnjevati vseh. Seveda so vsi morali imeti mojstrski izpit ter plačevati takso in davek.

Kljub vsemu tudi mojstri niso imeli lahkega življenja. Marsikateri so s pomočniki delali na stolih, urezovali so sami kar od kraja, v nedeljo so nabavljali usnje, hodili so po večkrat na leto agenturit, tlačila jih je vedno hujša konkurenca, kateri jih je veliko podleglo, posebno če je »predolgo hodil na pošto«,

kar je pomenilo, da je nesel par čevljev na pošto, nato ves dan pil, zvečer se pa siten vračal domov. Delavci doma pa niso imeli dela, ker ga ni preskrbel. Če je bil kaj vreden mojster, so vajenci ali otroci vozili na pošto. Prizadevni in pridni so se kar držali, tisti, ki so bili bolj podjetni in prebrisani, pa še bolj.

Pri delu so jim pomagale žene urezovati in šepati, večkrat so one vodile večino administracije, otroci so nosili skupaj cveke, žeblje itd. in vozili na pošto.

V zvezi z vajenci je star mojster povedal: »Tisti, ki se uči, je revež, tisti, ki uči, pa še bolj.«

Med samimi mojstri je bilo vse vrste. Pomagali so drug drugemu, pa bili tudi sebični, predvsem so se kosali, kdo bo bolj napredoval. Kar se je tikalo njihovih koristi glede odnosa do vajencev in pomočnikov, so se kar dogovorili med seboj. O božiču in o sv. Miklavžu so naredili čevlje zastonj za darila revnim.

Delovni čas in zaslužek

Glavna čevlarska sezona je bila od jeseni od septembra do novega leta, potem je počasi pojenjavalo. Če je bil mojster dovolj močan, so delali za zalogo, če ne, je moral pomočnikom odpovedati. To je bilo odvisno tudi od tega, koliko resno se je posamezen mojster ukvarjal s čevlarsko obrtjo, koliko je imel zemlje, itd.

Strokovni čevlarski tečaj v Zürich leta 1926

Lovre Subić, Tine Pagon, Franc Grošelj, Polde Gantar, nepoznani, Jakob Loštrek, nepoznani, Jože Zakelj, Nace Naglič, Kajetan Bogataj, Janez Oblak, Jernej Podobnik, Aleksander Kopač, Marija Naglič, Angela Kopač, Pavla Kopač, Milena Zakelj, Marija Brelih, Jože Sorli, Franc Kopač; sedijo: Lojze Kolenc, Tone Malovrh, Ivan Reven, Ivan Zajc, vodja tečaja, Leander Mlinar, Matevž Strlič, Zofija Strlič in Janez Zakelj; ležita Jernej Peternej in Janez Kopač. Slika je last Marjana Bogataja

Pred I. svetovno vojno jih niti niso toliko odpuščali, ampak so pomočniki njim pomagali delati ali bližnjim kmetom, zvečer in ob deževnem vremenu so vzeli pa dreto v roke; ali so hodili v mrtvi sezoni kositi na Kras in v gozdove, jeseni, ko se je začelo »delo notri«, so se pa vračali k svojim starim mojstrom. Kjer so delali poleti, so delali do malega šmarna do noči, potem pa že tudi pri luči.

Po I. svetovni vojni so delavce vedno bolj upoštevali in jih niso uporabljali kot hlapce pri kmečkem delu, torej so se delavci vedno bolj osvobajali patriarhalne navezanosti na mojstrovo družino, zato pa so jih ti tudi lažje takoj odpustili, ko zanje ni bilo dela v delavnici. Proizvajalni odnosi so postajali vedno bolj kapitalistični. V večjih delavnicah so stalno držali nekaj delavcev, predvsem najboljših. Marsikomu, ki je skrbel, kako bo preživel veliko družino, pa so vrnili delavsko knjižico z obljubo, da ga bodo poklicali, ko bo več dela. Pri nekaterih mojstrih so delali le nekaj dni na mesec. Tudi v zadrukah so jim po glavni sezoni odpovedovali delo. Polovico jih je šlo stran, druga polovica, ki je ostala, tudi ni imela stalnega dela. Do dvajset jih je šlo en dan stran.

Jeseni, ko je bilo dovolj dela, je bil delovni dan zelo dolg. Zjutraj od šestih, sedmih, celo od petih in zvečer do devetih, desetih, polnoči, do enih, dveh in kar do sedmih zjutraj, kadar je bila sila. Tako dolgo so potegnili ponekod ob sobotah zvečer, češ, saj bomo v nedeljo počivali. Ta prava šuštarstva pa je bila, kot je povedal navedeni mojster, da so delali v nedeljo do opoldne, v ponedeljek pa praznovali in potegnili še na torek. Res so bili »plavi« (ponedeljki) precej v navadi. Zakaj? Šuštarji niso vedeli, da je bil zavetnik njihovega stanu sv. Krišpin gódog neki ponedeljek. Ker pa niso vedeli, kateri ponedeljek je bil to, so morali praznovati vsakega, da so enkrat ujeli tudi pravega. Mojstrom je bilo vseeno, kadar ni bilo dela; kadar ga je bilo dovolj, so se pa jezili in pretili, da jih ne bodo obdržali, kadar bodo delali za zalogo (»na late«, »v fúrov«). Drugod so ob sobotah končavali opoldne, da so se lahko pošteno umili in poribali po hiši ter pospravili orodje, da se je v nedeljo komaj poznalo, da je delavnica v njej.

Opoldne so nehali delati tudi na dan pred božičem, novim letom, veliko nočjo in na pustni torek. Praznovali so cerkvene praznike, sopraznike pa, če ni bilo dela.

V večjih podjetjih je bil deljen delovni čas od sedmih zjutraj do opoldne, ko je bilo eno uro prosto za kosilo, zvečer pa, dokler je kdo hotel oz. mogel, kadar je bilo veliko dela; drugače pa od osmih do petih popoldne z enournim premorom opoldne.

Plačilo. V prejšnjem stoletju so mojstri plačevali pomočnikom le na leto kot kmetje hlapcem in deklam. Natančno so se dogovorili, koliko bodo dobili ob letu, npr. 1 decinar (desetak), tj. dvajset kron, poleg tega so imeli pri mojstru vso hišno oskrbo. Seveda pa niso bili nič udeleženi pri mojstrovem dobičku. Potem so začeli plačevati na dan (žernade), ker so preveč menjavali mojstre. Kolikor dni je kdo v tednu delal, toliko jih je dobil ob koncu obračunanih. Plačevali so po en goldinar na dan. Prav tako so plačevali ob koncu tedna, ko so začeli plačevati na akord (od para). Ker so delali čevlje od začetka do konca, so v izdelane pare potisnili listke s svojimi imeni oz. številkami. Zadnje so tudi vtiskali na podplate v čevljev. Mojster je pobral izdelane čevlje, jih pregledal in vpisal v knjigo. V soboto opoldne je razdelil plače, če je čez teden kaj prodal ali ne.

Mojstri so plačevali precej enotno (najbolje je plačeval Fric), saj so se kar pomenili med seboj, odvisno je bilo le, kakšne čevlje so največ delali. Kjer so delali samo šitovce, so slabo zaslužili. Prav vsi niso hoteli plačevati od para, češ da bi potem površno delali. Raje so plačevali na dan, da bi ja delali dobre čevlje. V letih 1924/25 do 1931 so zaslužili povprečno 180 do 200 din na teden, v letih 1932/33 290 do 320, tudi 460 din na teden oziroma od 1200 do 1400, 1500 din na mesec, leta 1939 od 375 do 400 din na teden. V času krize, ko se je zelo slabo zaslužilo, je precej čevljarjev odšlo drugam: v Kranj, na Hrvaško, v Beograd pa tudi v Francijo.

Strokovno izobraževanje

Žirovski čevljarji so dolgo vse delali na roko. Uveljavili so se s trpežnimi delavskimi čevlji (šitovci, bakandži), nato s smučarskimi in planinskimi.

Novosti so prinašali čevljarji, ki so »vandrali« (iz nem.: wandern — potovati) po svetu. Nekaj časa so jih skrivali v svoji delavnici, sčasoma so jih prevzeli od njih tudi ostali mojstri. Veliko novega je prinesel Košerč (razno orodje »štufar«, nove načine izdelave), zato menda ga imajo nekateri za prvega čevljarja. Prvi je izdeloval bolj fine nizke čevlje. Nekaj se jih je šlo izpopolnjevati v Gradec, Celovec in drugam. Franc Poljanšek se je leta 1913 odpravil v trg Goisern na meji med Štajersko in Gornjo Avstrijo in prinesel v Žiri prve čevlje, imenovane gojzerje. Po pripovedovanju ga je poslala tja Čevljarska gospodar-

Cevljarski master Venceslav Strlič iz Žirov
v šušarskem birtahu »na križ«

»Tako so vrezovali včasih z linkovcem«, kaže
Polde Strlič iz Žirov

ska zadruga, kateri je takrat načeloval Ivan Zajc. Mlinar je imel že od leta 1891 naročen Schuhmacher Zeitung z Dunaja. Po ceniku iz leta 1907 sodeč, je vsaj od tega leta že obstajalo Združenje čevljarških mojstrov,⁶ ki je 30. 3. 1933 obveščalo svoje člane, da je odprta čitalnica v I. nadstropju pri Ivanu Zajcu ob nedeljah dopoldne in ob sredah zvečer. Mojstri in pomočniki so vabljeni, da si ogledajo modne liste, albume in strokovno literaturo.⁷ Dne 24. 11. 1929 je bil ustanovni občni zbor Strokovne zadruge čevljarjev, v Žireh, ki se je preimenovala v Strokovno zadrugo čevljarških mojstrov.⁸ Tudi ta organizacija je imela poleg povezave mojstrov dolžnost dvigati strokovno usposobljenost mojstrov, kar so pospeševali tudi razni strokovni tečaji.

Spomladi 1930 je priznani čevljarški strokovnjak iz Ljubljane Jože Steinman, velik prijatelj Žirovcev, priredil v Žireh čevljarški strokovni tečaj (tu je vodil tri tečaje!). Tečaj je bil zaključen z razstavo, ki je bila doslej najbolj uspeša razstava o čevljarstvu v Žireh. Poslej so prešla nekatera podjetja na izdelavo šivane in lepljene obutve.

Ne bi bilo prav, če bi ne omenili prvih žirovskih »štepavic« (prešivalk), ki so šivale zgornje dele. Prva je bila Marija Bogataj (»Potošca«), ki je začela šivati v Čevljarški gospodarski zadrugi leta 1912, ko so delali vojaške čevlje. Druga je bila Pavla Kopač (»Binetovka«), tretja Katina (»Žunarjeva«).

Edina ženska v Žireh in verjetno daleč naokoli, ki zna narediti čevelj od začetka do konca, je Pavla Kopač (»Bještrovčova«) z Dobračeve. Naučila se je pri svojem očetu in leta 1923 delala pomočniški izpit. Obrtniški izpit je najboljše opravila. Kar zadovoljna je bila s svojim poklicem in je delala vse, kar je bilo potrebno.

Delovna obleka

»Šuštarja se je koj spoznalo, čeprav ni imel posebne obleke.« Hlače so bile vse trde od smole, prav tako »birtah« (predpasnik iz nem.: Vortuch) iz plavine, ki je bil obvezen. Tudi hlapec je imel plav predpasnik, vendar nasajenega samo okrog vratu, šuštar je moral imeti trakove na križ na hrbtu, da ga ni hudič odnesel, v resnici pa zato, da se je predpasnik oprijel telesa. Če je bil nataknen le okrog vratu, se je naredil pri sklanjanju mehur, ki ga je pri delu oviral. Da se je manj zamudil, je imel robec kar v zavihu predpasnika, je razložil izkušeni čevljar. Pri obštevajanju so natakneli na roke »naróčnike« iz usnja, da se dretna ni zajedala v kožo.

Prehrana čevljarjev

Pred I. svetovno vojno so bili vajenci in pomočniki navadno pri mojstru na hrani. Jedli so podobno kot na kmetih, kar je pač zraslo na domačih njivah ali pa tudi nekoliko bolj gosposko, saj so gospodinje pravile, da šuštarji niso z vsem zadovoljni. Pa vino so imeli pogosteje v kleti kot kmetje.

Zjutraj okrog sedmih so jedli za zajtrk (»zajutrek«, »kosilo«, »fruštek«) zelje in žgance, še raje pa koruzni sok (»turšna župa«) in kavo. Dopoldne je bila malica okrog desetih, vendar ne povsod. »Južina (kosilo) je bila opoldne in je vedno imela dve »rihti« — iz nem.: richten — pripraviti (obroka): poleg zelja ali repe še krompir, žgance, fižol, ješprenj, ipd. Ponekod so imeli navado vedno kuhati na določene dneve v tednu enako hrano, da je bilo kar po kosilu

mogoče sklepati, kateri dan je, npr. v ponedeljek »čišpov rajš« (češpljev riž) na vodi, z mastjo zabeljen, v torek štruklji ali knedeljni, v sredo kaša, v četrtek ješprenj, v petek fižol, v soboto žganci, v nedeljo meso, zraven pa ob delavnikih seveda zelje. Meso je bilo največ trikrat na teden na mizi. Za popoldansko malico, ki je bila okrog petih oziroma pozimi, ko se je stemnilo, so pomočniki dobivali najpogosteje $\frac{1}{4}$ l vina in kos kruha ali kolikor so ga hoteli odrezati, vajenci pa le 1 kozarec vina in kos kruha. Redkeje so dajali kaj drugega, npr. kruh in mleko, jabolka in kruh ali tudi sam kruh. Vajenec je moral hitro pojediti, da je pred ponovnim delom pripravil luč. Za večerjo okrog sedmih, osmih so jedli, če je kaj ostalo od kosila, krompirjeve, turščne, ajdove ali oženjene žgance, koruzni sok, ipd. Ob nedeljah so pogosteje postregli s kavo zjutraj in zvečer kot v delavnikih.

Najpogosteje so bili štirje »brišti« (obroki) na dan brez dopoldanske malice, ponekod pet, in tudi le trije, če gospodinja ni bila razpoložena.

Po I. svetovni vojni so vedno bolj hodili domov jest, posebno delavci iz večjih delavnic; kuhali so jim v gostilnah, nosili so s seboj ali so jim opoldne domači prinašali kaj toplega. Žene, ki so imele daleč, so se menjavale, da je en teden nosila ena za dva, drugi teden druga.

Ker so vedno delali le v izbah, v prahu in v slabem zraku, vedno sključeni in ne vedno ob dovolj močni hrani, je marsikoga pobrala jetika.

Čevljarški mojster Ivan Kopač z Dobračeve s kišco za dva para čevljev, v kakršnih so jih razpošiljali

Najstarejši še živeči čevljarški mojster Jože Maček iz Zirov kaže, kako so včasih čevlje podkovali

Še kaj veselega o čevljarškem stanu

»Res da smo delali po cele dneve, vendar smo nekako bolj veselo živeli,« pravijo stari šuštarji. »Veliko smeha je bilo, zvečer smo delali do desetih, potem pa hiteli v Sokolski dom, kjer smo se pripravljali za telovadne nastope in učili razne igre do enih ponoči. Drugekrati so jo mahnili h klekljaricam v vas. Neki mojster je vajencem čevlje zaklepal, da bi ne hodili iger gledat v dom, češ da drugi dan ne morejo delati, ker so zaspani, oni so mu pa ušli v čevljih, ki so bili pripravljeni za trganje.

Svojega posebnega praznika niso imeli, razen nesrečnih ponedeljkov seveda, ko se niso mogli zediniti, kdaj je praznoval njihov zavetnik sv. Krišpin. Skupno z ostalimi obrtniki so praznovali 19. marca, sv. Jožefa. Takrat je bila v Sokolskem domu delavska igra. Najbolj revolucionarna med njimi je bila Moškričeva: Rdeče rože, ki so jo igrali leta 1937.

Posebno zabavno je bilo o pustu, ko so se napravili v maskare, gospodinja je pripravila pravo pojedino, prav tako so kje praznovali mojstrov god in še kaj.

Kadar se ni posebno mudilo, so v delavnici včasih »volkali«, »faškali« (igrice s fižolčki), kartali, ipd. Radi so imeli kakšne norčije, nastavljali žebličke na stole, itd.

V nekaterih delavnicah je visela slika čevljarških zavetnikov sv. Krišpina in Krišpinijana. In kaj vedo povedati o njiju: »To sta bila mojster in pomočnik. V nedeljo sta delala, v ponedeljek pa pila. Zato so ju kaznovali. Dali so ju v čeber (ali kotel), nalili noter olja in zakurili pod njim. Nato se jima je Marija pokazala in ju rešila.«⁹

»Sv. Krišpin je iznašel cveke, ker je bil lenuh. Ni se mu ljubilo šivati, dretna mu ni šla od rok. Poskusil je pribivati in mu je kar šlo. Niso vedeli, kdaj je umrl, pa so ga na ponedeljek deli, ko so imeli plavega.«¹⁰

Tretji čevljar pa je le trudno rekel: »Sv Krišpin — revež je bil kot jaz.«

In ali veste, zakaj je hudič na šuštarja jezen: »Stavila sta, kdo bo naredil dreto prej in še daljšo. Šuštar jo je okrog roke navijal, hudič je pa skozi okno letal, da bi bila ja daljša in s tem preveč zamudil, da ga je oni prehitel. Pa je rekel: »Se ti bom že maščeval, te bom pa kje drugje dobil'. Pa šuštar sploh ni šel na stol brez birtaha in ko je hudič videl na njegovem hrbtu križ, ko se je ta krivil, ni imel moči.« In pripovedovalec je pristavil: »Sedaj imajo pa halje, ko drete ne delajo več, je pa to propadlo.«¹¹

Tudi nekaj šuštarških pesmi še živi v spominu žirovskih delavcev. Stari, pravi šuštarji so peli:

*En šuštar je pršu
z vanajnih dežel
na stol se je usiedu
pa j' šivat začieu,
je šivau tri dni
žgancev pa le ni
krâh kot grebien
paberem šara
pa griem.¹²*

To je ena izmed variant pesmi, ki je v Štrekljevi zbirki slovenskih narodnih pesmi naslovljena Slabo postrežen čevljar. Tam je ena varianta zapisana iz okolice Idrije, druga iz Novakov nad Cerknim.¹³

Na vandrovce in njihova vandranja pa cika naslednja kitica:

*Sil, matavil,
po svet je hadil,
neč družga ni dılal
kot ledi matil.¹⁴
(Silo, motovilo,
po svetu je hodilo,
nič drugega ni delalo
kot ljudi motilo.)*

Kadar so bili pomočniki slabe volje, so peli:

*Suštar nečem biti
to je revni stan
stare škarpe šivat,
to je mene sram.¹⁵*

Nekomu pa so morali nagajati z naslednjimi vrsticami:

*Suštar Šobc,
debu gobc,
blek na blek,
nar'di pa an drek.¹⁶*

Dva čevljarja se še tudi spominjata pesmi, s katerima sta nastopila v igri na obrtniški praznik. Ena od njiju je kar dolga:

*Lepšega pač ni na svetu
kot je naš čevljarški stan.
Naj bo v zimi ali v letu,
vedno čist in spoštovan.*

*Učenec nam pa dreto guli,
čeravno dlan si malo ožuli,
škarpe flika in templja
zraven tiho godrnja.*

*Pa na mizo nam prinaša
kar skuha góspa naša
žgance, zelje in kofé
to čevljarška košta je.*

*A zvečer se pa s stola dvignem,
se za delo nič več ne brigam,
tja v krčmo me pelje pot,
tam sem tudi jaz gospod.*

*Joj nedelja, joj veselje
pomočnik na sprehod pelje
svojo drago ljubico
majster pa celo ženkico.*

*Mične, lične gospodične
se za nas zanimajo,
siromašne in petične,
vse nas rade imajo.*

*Naj bo Mici, Fani, Leni
vsaka rada se oženi,
vzame v zakon šuštarja
pa se nikoli ne kesa.*

*Svet Krišpin, to je naš patron,
ta bo nam izpolnil večni lon,
da bi vsi v nebesa šli,
ti pokrevlani šuštarji.¹⁷*

Malce zbadljiva in vsa drugačna od druge, ki je bolj razmišljujoča:

Ko šivam, krpam
pozno v noč,
razmišljam marsikaj,
kakšen svet je bil nekoč
kakšen je sedaj.

To pride mi na um,
kaj naj drugače bo,
spremenil rad bi svoj razum
a ni mogoče to.

Na svetu največ velja
denar le, bogatin,
ves svet to zna,
kaj revež jaz, capin.¹⁸

Naslednji dve je napisala Darina Končeva, ki je nekaj učila v Žireh, uglasbil pa ju je Anton Jobst:

Odkar v Žireh ni jezera,
čevljarji tukaj smo doma
in čevlji naši, kar je res,
svetovni uživajo sloves.

Smo včasih delali doma,
a danes vsak že ve in zna,
tovarna čevljev je v Žireh,
ponos Slovencev pridnih vseh.

Stoletja že mojstrujemo,
in čevlje izdelujemo,
od škornjev pa do gojzarjev,
in športnih čevljev tipov vseh.

Tekmujemo z Evropo vso
in zraven še z Ameriko.
Čez naše gojzerje jih ni,
pribito danes to stoji.

ŽIROVSKA

Oj, mi smo pa tam na Žirovskem doma,
v prelepi dolini na koncu sveta.
Smo skriti med hribi, pa to nič ne de,
po celem nas svetu poznajo ljudje.

Pri nas na Žirovskem navada je ta,
da glavico brihtno Žirovec ima!
In vedno pripravne pa pridne roke
in zraven še dobro veselo srce.

Če hočete varno po svetu hodit,
vsaj enkrat na našo plat morate prit,
da boste kupili si gojzarjev par,
Žirov pozabili ne boste nikdar.¹⁹

Marsikateri se še s smehom spominjajo dobrovoljnega Tomènčka (ali Tomincovega šuštarja), o katerem krožijo razne anekdote. Z razvojem žirovskega čevljarstva ni imel nobene zveze, menda se je pri pravem šuštarju učil le kakih štirinajst dni. Šival je po hišah revnim ljudem, ker je malo računal. Otroci so ga zelo radi imeli. Pravili so mu »Ta vječna dritca«, ker je govoril: »Zdaj bom pa tako dritco naredu, da bo večno držala.« Vso šaro je nosil v košu, stol si je sam naredil in sploh vse je sam delal. Ko je meril čevlje, je govoril: »Imaš tako nogco, zate pa še nimam kopit. Bova brizca (brezivo) posekala, pa bova kopitca

naredla. (V drvarnici je poiskal primerno »čolo« (poleno) in jo obtesal, da je bila podobna kopitu. Najprej je pustil večjega, ko je rabil manjšega, pa je kar sproti obrezoval). Nato je nadaljeval: »Pa bova cvèčke naredla... pa bova naredla čevlčke.« Ko je štepal na roko, je govoril: »Go, go, šeim, breite, bejž, de te nam zbuodu, vič ko muorem roke stiegnt, de muorem zatiegnt. (... , beži, da te ne bom zbodel, vidiš, ko moram roke stegniti, da morem zategniti). Otroci so namreč tiščali vanj, on pa ni maral, da bi ga gledali. Toliko je zadel kakšnega s šivanko, da jih je spodil stran.²⁰

Pa še nekaj šal:

Micka je naročila čevlje po meri. Ko ji je Jaka čevlje pomeril, jo je vprašal, na katero stran krevlja, da bo vedel podložiti pete. Micka se strašno razburi in odgovori: »Kaj te briga, na katero stran krevljam, ti ravno naredi, krevljala bom pa že sama.«²¹

V hišo je prišel šuštar. Mati je naročila otrokom, naj se lepo vedejo pri mizi in nosijo samo po en drobivec kruha, ko so jedli kavo iz skupne sklede. Ko so jedli, se oglasi eden otrok: Mati, šuštar nese dva« (drobivca naenkrat).

Košir je delal pri Burniku. Čevlje je preveč tesno nacvikal. Mojster mu pravi: »Čevelj mora biti prostoren, ko je za Logačena (Logatec), oni devajo slamo v čevlje,« (da jih ne zebe). Košir odgovori: »Slamo naj dajo v koš.«

Cevljar Franc Mravlje — »Košir«, ki je prinesel v Žiri veliko novosti. Slika je last Natalije Lahajner

Reki:

Če je šla ženska na sveti večer »povàs« (vasovat, klepetat), so dejali včasih, da dobi pečni pokrov ali šilo v ta zadno. (Češ, da morajo biti takrat doma).

(Človek) je suh kot dreta.

Kovačeva kobila in šuštarjevi otroci so zmeraj bosí.

Odnos drugih ljudi do čevljarjev

Kmetje in drugi obrtniki so morali na čevljarje kar prijazno gledati. Vajenci in pomočniki so kmetom hodili poleti pomagat kositi, ti pa so spet njim orali, za kar so jim mojstri plačevali ali pa so tudi morali povrniti v delu. Prav tako so jih morali upoštevati drugi obrtniki (kovači, mizarji) saj so tudi ti imeli zaradi razvitega čevljarstva več oziroma dovolj dela. Večji dobiček so imeli zaradi njih tudi gostilničarji in trgovci. Čeprav je nekdo rekel, da zavidanja ni bilo, ker so drug drugega potrebovali, je bilo tudi to. Ob štrajku so kmetje rekli, da so se šuštarji belega kruha preobjedli. Toda kdor je imel zemljo, je bil preskrbljen na stara leta, čevljarji so pa varčevali, da bi si vsaj hišo postavili. Na pokojnino niso mogli računati, zato »na stara leta nisi smel misliti s tem delom ali pa zelo« in varčevati. Če so imeli čevljarji ugled zaradi denarja, ki so ga imeli navadno več kot kmetje, so kmetice »nezavidle« (postrani gledale) njihove žene, da laže žive, ko so le malo klekljale. Klekljarice so raje šuštarje jemale kot hlapce. Mati je rekla hčeri: »Ko je šuštar, ti ga ne branim, šuštarke žene klobuke nosijo in lepe roke imajo.« Pri kmetih so se jih bolj branili in ni bilo pogosto, da je kmečka mati prigovarjala: »Cel teden na stolu sedi in je na gorkem, ne močita ga dež in sneg, v soboto pa denar vleče.« Kmetje so se raje bolj zase držali.

Opombe

1 Slovenski biogr. leksikon, Izidor Cankar, Franc Ksaver Lukman s sodelavci uredniškega odbora v Ljubljani 1925—1932. — 2 Leander Mlinar, Beleške o žirovskem čevljarstvu, str. 51 (rkp). — 3 Arhivsko gradivo pri Zajcu, dopis ni datiran, iz številke v oklepaju se dá sklepati na letnico 1931. — 4 Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968, Ljubljana 1969, str. 137. — 5 Leander Mlinar, str. 51, ibid. — 6 Cenik čevlj. mojstra Martina Kopač iz l. 1907. — 7 Dopis v arhivu pri Zajcu od 30. 3. 1933, drugače neoznačen. — 8 Arhivsko gradivo pri Zajcu. — 9 Povedal Ivan Kopač z Dobračeve. — 10 Povedal Venceslav Strlič iz Žirov. — 11 Povedal Franc Stanonik z Dobračeve. — 12 Povedal Rudolf Kristan s Sela. — 13 Karel Strekelj, Slovenske narodne pesmi IV, Slovenska matica 1908, str. 218. — 14 Povedal Milan Poljanšek s Sela. — 15 Povedala Frančiška Kokelj, Dobračeva. — 16 Povedala Marija Kopač z Dobračeve. — 17 Povedal Jože Primožič z Dobračeve, igral v igri v Orlovskem domu na obrtniški prireditvi v Logatcu. — 18 Povedal Albin Kopač, ki je igral čevljarja Bojca v Desetem bratu v Sokolskem domu v Žireh. — 19 Pesmi sta napisani na okrasnem plakatu za Žirovsko pravljico, ki ga hrani Anton Jobst. — 20 Povedala Marija Stanonik z Dobračeve. — 21 Delo, življenje, glasilo tovarne Alpina Ziri, št. 5 (leto 3), 1964.

Za pričujoči spis je navedena v opombah, za natančnejši razgled po navedeni temi glej še opombe, literaturo in vire pri sestavku: M. Stanonik, Zgodovina žirovskega čevljarstva, Loški razgledi XVIII, 1971, pripovedovali pa so:

Bogataj Ivan, Dobračeva — Bogataj Janez, Dobračeva — Erznožnik Slavko, Žiri — Gantar Franc, Nova vas — Gantar Martin, Žiri — Giacomelli Franc, Stara vas — Govekar Vinko, Stara vas — Grošelj Franc, Dobračeva — Hribnik Edo, Nova vas — Istenič Franc, Dobračeva — Kavčič Alojzija, Nova vas — Kavčič Franc, Nova vas — Kokalj Franciška, Dobračeva — Kopač Albin Dobračeva — Kopač Ivan, Dobračeva — Kopač Lojze, Stara vas — Kopač Marija, Dobračeva — Kopač Pavla, Dobračeva — Kopač Pavle, Nova vas — Kristan Mirko, Žiri — Kristan Rudolf, Selo — Lahajner Natalija, Žiri — Likar Stanko, Dobračeva — Maček Jože, Žiri — Markovič Nuša, Stara vas — Mlinar Franc, Stara vas — Mlinar Vinko, Stara vas — Mohorič Ivan, Ljubljana — Naglič Angela, Stara vas — Naglič Andrej, Selo — Naglič Nace, Žiri — Naglič Marija, Stara vas — Naglič Peter, Žiri — Naglič Tone, Žiri — Poljanšek Jože, Ljubljana — Poljanšek Milan, Selo — Potočnik Ivan, Dobračeva — Primožič Jože, Dobračeva — Salopek Štefka, Dobračeva — Sedej Janez, Dobračeva — Stanonik Franc, Dobračeva — Stanonik Marija, Dobračeva — Strlič Emil, Ljubljana — Strlič Polde, Žiri — Strlič Venceslav, Žiri — Šorli Julka, Dobračeva — Šubic Lovro, Nova vas — Tamelj Fortunat, Dobračeva — Zajc Pepa, Stara vas — Žakelj Franc, Žiri — Žakelj Jože, Stara vas — Žakelj Vrban, Dobračeva.

Résumé

SUR LE MÉTIER DU CORDONNIER ET SUR LA VIE DES CORDONNIERS A ŽIRI

L'article traite la vie des apprentis cordonniers (l'auteur mentionne les raisons qui les ont amenés à choisir ce métier, il parle de leurs études, de leurs rapports avec les maîtres et les aides, il nous dit comment ils étaient traités par leur supérieurs), la vie des aides cordonniers (on apprend comment ils réglaient leurs rapports avec les maîtres, ensuite l'auteur parle de leurs débuts de la prise de conscience ouvrière et de la formation professionnelle) et la vie des maîtres qui, elle non plus, n'était pas sans difficultés. Suivent les chapitres sur le temps de travail et le salaire, sur les habits de travail et sur l'alimentation des cordonniers. L'auteur cite aussi quelques chansons chantées encore par les cordonniers plus âgés, quelques anecdotes amusantes et quelques plaisanteries. A la fin il aborde encore la question sur le rapport des paysans et des autres artisans vis-à-vis le métier de cordonnier.